

Partimotion

Motion till riksdagen 2015/16:104

av Jonas Sjöstedt m.fl. (V)

En samlad samepolitik

Förslag till riksdagsbeslut

1. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att regeringen bör tillse att det tas fram en vitbok om övergreppen mot samerna och på lämpligt sätt förmedlas en officiell ursäkt och tillkännager detta för regeringen.
2. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att Sverige snarast bör ratificera ILO-konvention 169 och tillkännager detta för regeringen.
3. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att FN:s urfolksdeklaration snarast bör implementeras i Sverige och tillkännager detta för regeringen.
4. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att regeringen bör tillsätta en parlamentariskt sammansatt utredning för att utreda ett utökat samiskt självstyre och Sametingets dubbla roller och tillkännager detta för regeringen.
5. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att regeringen bör tillsätta en utredning som skyndsamt ska återkomma med ett förslag om en samlad samepolitik och tillkännager detta för regeringen.

Det historiska förtrycket av samer

Samerna är Sveriges enda ursprungsfolk och har som sådant en särställning bland Sveriges fem nationella minoriteter. I Sverige har det länge setts ner på det traditionella samiska levnadssättet och den samiska kulturen. Från det att den svenska majoritetsbefolkningen började befolka och bruka marken i de inre delarna av Norrland, i strid med den s.k. Lappkodicillen från 1751, försvårades samers möjligheter att använda marken för renbete, jakt och fiske. Samer har använts för tvångsarbete och de har tvångsflyttats.

Mot slutet av 1800-talet började rasbiologin också få fäste i Sverige. Offentliga forskningsanslag användes för att mäta och jämföra kraniers form hos den svenska majoritetsbefolkningen, samer och sverigefinnar. Mätningen gjordes både på levande människor och genom att gräva upp gravar. ”Långskallar” ansågs högre stående än ”kortskallar”, dit samer räknades. Samer ansågs endast lämpade för att leva på det traditionellt samiska sättet och man införde bestämmelser som inskränkte samers möjligheter att bosätta sig och arbeta hur och var de ville. Samer skulle inte bygga hus eller bedriva jordbruk. Även samiska barns skolgång inskränktes.

År 1922 grundades det offentligt finansierade rasbiologiska institutet i Uppsala, det första i världen. Institutionen hade politikernas uppdrag att upprätthålla ”hög kvalitet på den svenska folkstammen”, vilket innebar att rasblandning skulle undvikas. Även om samer inte var direkt utpekade som en grupp som skulle utsättas för tvångssterilisering är det ändå tydligt att många samer utsattes för dessa övergrepp som utfördes från mitten av 1930-talet till mitten av 1950-talet.

Samers rättigheter har stärkts de senaste decennierna, men det har aldrig getts en officiell ursäkt av den svenska majoritetsbefolkningen. Arbetsmarknadsdepartementet har tagit fram en vitbok om övergreppen mot Sveriges romer, efter ett förslag från utredningen ”Delegationen för romska frågor”. På samma sätt bör det tas fram en vitbok om övergreppen mot samerna. Därefter bör regeringen förmedla en ursäkt under lämpliga former. Regeringen bör därför tillse att det tas fram en vitbok om övergreppen mot samerna och på lämpligt sätt förmedla en officiell ursäkt. Detta bör riksdagen ställa sig bakom och ge regeringen till känna.

Ratificera urfolkskonventionen ILO 169

ILO:s (International Labour Organization) konvention nr 169 om urfolk och stamfolk innehåller ett antal bestämmelser och åtaganden till skydd för ursprungsfolken. Ett grundläggande krav enligt konventionen är att ursprungsfolken till fullo ska åtnjuta mänskliga rättigheter och grundläggande friheter. Det måste vidtas åtgärder mot diskriminering samt utformas särskilda insatser som främjar de berörda folkens sociala och ekonomiska rättigheter och som skyddar deras andliga och kulturella värden. Detta innebär bl.a. att det måste vidtas konkreta åtgärder för att skydda samers land, vatten, kultur och miljö. ILO 169 skapar inga nya markrättigheter, men ställer krav på att de markrättigheter som finns skall erkännas och respekteras samt att samernas renskötselrätt respekteras på motsvarande sätt som andra markrättigheter i Sverige. Rättigheternas omfattning måste också klarläggas. De brister som finns idag gäller den geografiska omfattningen av vinterbete, omfattningen av jakt- och fiskerätt, rätten att upplåta jakt- och fiskerätt och skyddet för renskötselrätten gentemot annan

markanvändning. Konventionen ger inte samebyarna vetorätt, däremot rätt till samråd. Redan idag gäller att samebyarna är sakägare på mark där renskötselrätten gäller.

Det borde vara självklart att Sverige ska ratificera ILO 169 och garantera samer de rättigheter som anges där. Så ser det tyvärr inte ut. Att Sverige inte lyckats ratificera ILO 169 är förstås inte heller bra för konventionens ställning och för möjligheterna att sätta tryck på andra länder i världen att ratificera den.

Det som hindrat en ratificering beror framför allt på att Sverige inte uppfyller förpliktelserna i konventionens artikel 14 om markrättigheter och att frågor kring samernas rätt till land och vatten inte har lösts. Motsättningarna ökar mellan samerna och den bofasta befolkningen när renarna under vintern söker bete på privatägd mark. Det finns också problem i relationerna mellan renskötande och icke renskötande samer, där den senare gruppen utgör flertalet. Även jakt- och fiskerätten i fjällen diskuteras i förhållande till samernas rättigheter som urbefolkning. Här står olika starka intressen och olika rättigheter mot varandra. Med beaktande av att rennäringen är en central del av samernas kulturutövning har FN:s rasdiskrimineringskommitté uttalat sin oro över förmodade begränsningar i den traditionella nyttjanderätten till betesmark för renskötsel.

Den sammantagna situationen för samerna kräver att regeringen på allvar tar tag i problemen för att kunna garantera samerna deras rättigheter som urbefolkning, men tyvärr händer väldigt lite i frågan. Det s.k. Nordmalingsmålet från 2011, där Högsta domstolen gav samebyar rätt till vinterbete på privat mark, ses visserligen som ett mycket viktigt steg för renskötande samer. Utfallet av domen löser dock inte alla problem – vissa menar att det bara löst ett av problemen just i Nordmaling.

Givetvis får inte ortsbefolkningen inom de områden som berörs av renbetet känna sig åsidosatt och kränkt genom de lösningar som ska garantera renskötande samers rättigheter. Icke renskötande samers rättigheter som urbefolkning måste också tillgodoses. Samförstånd och samråd måste därför utgöra grunden för den väg framåt som leder till en ratificering av ILO-konventionen. Det krävs dock att regeringen tar förnyade initiativ som kan leda framåt, så att motsättningarna mellan samtliga parter löses.

FN:s rasdiskrimineringskommitté har vid ett flertal tillfällen kritiserat Sverige för brister när det gäller samernas rättigheter som urfolk. År 2013 kritiserades Sverige för att inte ta tillräcklig hänsyn till samebyarna i samband med gruvetableringar och kommittén uppmanade då även den svenska regeringen att stoppa processen kring en etablering av en nickelgruva i Rönnbäcken, söder om Tärnaby, i väntan på att kommittén har utrett frågan om huruvida gruvplanerna strider mot FN:s rasdiskrimineringsregler. I tidigare rapporter har kommittén bl.a. uttryckt oro över att

den svenska minerallagen tillåter stora industriprojekt och andra aktiviteter inom samiskt område, utan samernas fria och förhandsinformerade samtycke. FN:s rasdiskrimineringskommitté har också rekommenderat Sverige att ändra lagstiftningen för att ge samerna ett större inflytande över sitt landområde så att samernas rättigheter överensstämmer med FN:s konventioner.

Gruvindustrin är en strategiskt viktig näring för Sverige. Inte minst i regioner som tidigare drabbats av hög arbetslöshet och utflyttning. Samtidigt har gruvbrytning en mycket stor påverkan på miljön och omgivande samhällen. Det finns en stark opinion för att bevara ovärderliga naturvärden och garantera långsiktiga förutsättningar för lokalsamhälle och ursprungsbefolkning. Den svenska minerallagen är exceptionellt förmånlig för gruv- och prospekteringsbolag, samtidigt som alltför lite hänsyn tas till dem som påverkas av verksamheten. Vänsterpartiet menar därför att det är rimligt att ställa krav på gruvans ekonomi så att det finns pengar även för miljökostnaderna, att de som bor i eller använder området, t.ex. samebyarna, får större inflytande i tillståndsprocessen samt att det införs ett stopp för prospektering i naturreservat, Natura 2000-områden och världsarvsområden.

Det är dock inte bara gruvindustrin och den påverkan den innebär för natur och renskötseln som är problematisk. I dag saknas en helhetssyn över den samlade effekten som intrång i form av exempelvis avverkningar, byggande av broar, vägar och industrier orsakar i renbetesområden. Samtidigt som Sverige har bestämt sig för att hålla en bärkraftig stam av fyra stora rovdjur plus örn så drivs även en politik som med accelererande hastighet exploaterar de områden där rovdjuren förväntas leva. Det gäller främst de traditionella samiska områdena, men även längre söderut äts rovdjurens habitat upp av industri, infrastruktur, avverkningar m.m. Resultatet för renskötseln blir förödande då renarna och rovdjuren trängs ihop på samma områden. Det finns således ett stort behov av att koordinera olika politikområden för att det både ska kunna tas välavvägda beslut och för att samernas ursprungsrättigheter ska respekteras och där intressekonflikter ska kunna lösas.

År 2011 inleddes förhandlingar om en nordisk samekonvention, som många hoppades skulle vara en väg ur det dödläge som uppstått. Förslaget till konvention togs fram av en expertgrupp och remissbehandlades sedan i Sverige, Norge och Finland. Konventionen är tänkt som en nordisk tillämpning av ILO 169. Tyvärr har en sådan konvention ännu inte kommit på plats, vilket är beklagligt. Vi hoppas givetvis att denna konvention ska bli verklighet och leda till framsteg, men den nya konventionen förändrar inte behovet av att ratificera ILO 169.

Regeringen har vid flertalet tillfällen under det senaste året meddelat att de avser att arbeta i riktning mot en ratifikation av ILO 169, vilket är bra men inte tillräckligt. Att

ratificera ILO 169 är av fundamental vikt. Sverige bör därför snarast ratificera ILO-konvention 169. Detta bör riksdagen ställa sig bakom och ge regeringen till känna.

Implementera urfolksdeklarationen

FN:s generalförsamling antog 2007 en urfolksdeklaration. Detta kan ses som en historisk milstolpe i kampen för erkännandet av urfolkens mänskliga rättigheter och grundläggande friheter.

Deklarationens tyngdpunkt ligger på rätten till självbestämmande och innehåller även skrivningar gällande urfolkens rätt att äga, bruka och kontrollera land, territorier och naturresurser. Rätten till självbestämmande så som den uttrycks i deklarationen innefattar det samiska folkets rätt att fritt avgöra sin ekonomiska, sociala och kulturella utveckling samt kontrollera och besluta över sina egna naturresurser. Deklarationen understryker vidare samernas rätt att stärka sina särskilda politiska, juridiska och ekonomiska institutioner, vilket inkluderar såväl folkvalda samiska parlament och gemensamma samiska parlamentariska råd som traditionella lokala ekonomiska och kulturella strukturer såsom samebyar, renbeteslag och sjösamiska gemenskaper.

Sverige har haft åtta år på sig att implementera FN:s urfolksdeklaration och över 20 år på sig att ratificera ILO 169. Det är genant att Sverige som är ett så pass rikt land, inte kan berättiga samerna att ta del av världssamfundets mänskliga rättigheter när det gäller urfolken. FN:s urfolksdeklaration bör snarast implementeras i Sverige. Detta bör riksdagen ställa sig bakom och ge regeringen till känna.

Öka det samiska självstyret

Sametinget bildades 1993 som en officiell representant för den samiska befolkningen och för att förbättra möjligheterna att förvalta och bevara den samiska kulturen. Det är dock inget organ för självstyre. Sametinget är ett framröstat parlament, men också en myndighet under Landsbygdsdepartementet med förvaltande uppgifter.

Sedan 1993 har samernas folkrättsliga ställning utvecklats och Sverige erkänner i dag samernas rätt till kulturell autonomi, vilket förutsätter visst självstyre. Rätten till självstyre står dock i konflikt med rollen som förvaltningsmyndighet under regeringen. Det innebär bl.a. att Sametinget inte fritt förfogar över sina ekonomiska medel och i princip har en lydnessplikt gentemot regeringen. Detta konstaterades bl.a. i utredningen ”Sametingets roll i det svenska folkstyret” (SOU 2002:77). Utredningen föreslog att frågan om ett stärkt självstyre skulle utredas vidare i en parlamentariskt sammansatt kommitté, ett förslag som tillstyrktes av de flesta remissinstanserna.

Utredningen hade flera andra förslag om hur Sametingets ställning skulle kunna stärkas och några av dem har förverkligats i och med beslut i riksdagen 2006. I

propositionen 2005/06:86 skriver den dåvarande regeringen att det samiska självbestämmandet tillsvidare ska ökas genom att Sametinget som myndighet successivt ges fler myndighetsuppgifter som berör samiska förhållanden och att det därmed inte finns anledning att utreda om Sametinget kan vara ett organ för självstyre.

I en utvärdering av handlingsplanen för de mänskliga rättigheterna (SOU 2011:29) framgår att FN:s särskilda urfolksrapportör 2011 påpekade behovet av att stärka Sametingets självständighet som självstyrande organ. Rapportören rekommenderade regeringen att tillsammans med Sametinget överväga flera områden där Sametinget kan ges ökad eller t.o.m. ensam beslutanderätt. Rapportören bedömde även Sametingets dubbla roller som både folkvald församling och statlig förvaltningsmyndighet som särskilt problematiska eftersom de innebär att tinget i sin roll kan tvingas genomföra beslut i konflikt med vad det i sin roll som folkvald församling anser vara bäst för samerna.

I årets budgetproposition anges att regeringen avser att fortsätta arbetet inom politiken för det samiska folket med en höjd ambitionsnivå samt att det samiska folket på ett formaliserat sätt ska involveras i processen inför beslut i frågor som är av väsentlig betydelse för det samiska folket. Sametinget spelar i detta avseende en avgörande roll, varmed regeringen föreslår att Sametinget förstärks med ett ökat anslag om två miljoner kronor för att möjliggöra denna utveckling.

Vi anser att det behöver göras en ordentlig genomlysning i frågan om ett utökat samiskt självstyre och Sametingets dubbla roller. Det är av särskilt stor vikt att det samiska folket både representeras och på andra sätt involveras och är delaktiga i den här utredningen. Regeringen bör därför tillsätta en parlamentariskt sammansatt utredning för att utreda ett utökat samiskt självstyre och Sametingets dubbla roller. Detta bör riksdagen ställa sig bakom och ge regeringen till känna.

En samlad samepolitik

Sveriges samepolitik har historiskt baserats på statens slutsatser om vilka behov samerna haft. Politiken har utformats utan delaktighet från samerna själva, och utformningen av dagens lagstiftning utgör inget undantag. Den av staten förda politiken har inneburit att frågorna som lyfts upp initierats av densamme, den samiska befolkningen har inte fått möjlighet att själva påverka vilka frågor som är aktuella. Staten har följaktligen en normbildande inverkan på det samiska samhället och dess struktur.

Sverige har som ovan berörts ännu inte implementerat FN:s urfolksdeklaration eller ratificerat urfolkskonventionen ILO 169. Om och när detta sker kommer grunderna och

utformningen av den svenska samepolitiken sannolikt se väsentligt annorlunda ut jämfört med idag.

Vänsterpartiets förhoppning är naturligtvis att detta sker inom en mycket snar framtid. Oavsett när detta sker så behöver det snarast tas ett helhetsgrepp om samepolitiken. Det är inte minst mycket angeläget att söka minska de spänningar och konflikter som finns dels mellan renägande samer och icke renägande samer, dels mellan samers intresse av tillgång till betesmark och dylikt och företags m.fl. intresse av marktillgångar för exempelvis gruvbrytning och prospektering.

Samtidigt som rennäringen och renskötseln anses vara en förutsättning för den samiska kulturens fortsatta existens och dessutom räknas som ett riksintresse, har rennäringens markanspråk ofta fått träda tillbaka för andra viktiga markanvändningsintressen. Gruvbrytning, vattenkraftsutbyggnad och utbyggnad av vägar har lett till förluster av renbetesmark och till att flyttningsleder stängts av. I samband med arbetet med en samlad samepolitik bör det därför även göras en översyn av riksintresse-begreppet och hur det tillämpas.

I somras avslutades förhandlingarna i det uppmärksammande Girjasmålet. Tvistefrågan rör jakt- och fiskerätt. Kortfattat handlar det om att Girjas sameby vill ha ensamrätt till småviltsjakt och fiske inom samebyns område på kronomarken ovanför odlingsgränsen. Om så var fallet skulle samebyn också kunna upplåta jakt och fiske till andra. Staten hävdar dock att denna jakt- och fiskerätt inte är en urminneshävd utan istället en form av sedvanerätt. Upprinnelsen till denna rättsliga tvist är den jaktlag som riksdagen beslutade om för snart 30 år sedan. I november i höst ska Gällivare tingsrätt meddela sin dom i målet. Det är viktigt att bevaka detta.

För att undvika ytterligare rättsliga tvister och för att stärka förutsättningarna för olika samiska näringar utöver renskötseln såsom fiske, småviltsjakt och hantverk behöver den svenska politiken som ovan påpekats koordineras på en rad områden.

När de samerättsliga frågorna i olika sammanhang diskuteras ligger fokus allt som oftast på renskötselrätten och frågeställningar som är knutna till hur mark och naturresurser kan brukas i förhållande till annan markanvändning. Frågeställningar kopplade till den enskildes rättigheter och lagstiftningens konsekvenser ur ett genusperspektiv diskuteras sällan.

Rennäringslagen, som reglerar villkoren för samebyar och renskötsel, innehåller många gamla uttryck, såsom ”husfolk”, och ett gammaldags tänkande som har tagits bort i all annan lagstiftning. Även om lagstiftningen kring rennäringen har ändrats genom åren, 2006 gjordes exempelvis rennäringslagen könsneutral, så har den inneburit att kvinnornas status både varit beroende av männen och uttryckligen kopplats till renskötseln. Att kvinnor under så lång tid marginaliserats genom lagstiftningen har

medfört att ojämlika maktstrukturer har skapats och förstärkts inom det samiska samhället och inom samebyarna.

I rennäringslagen återfinns bestämmelser om att samebyn ska fatta beslut som utgår från allas bästa samtidigt som den avgörande faktorn för vilket inflytande den enskilde har är medlemskapet. Rennäringslagens bestämmelser om medlemskap påverkar bland annat vem som får rösta i olika frågor. Avgörande för vilket inflytande den enskilde har är om hen är att betrakta som renskötande medlem samt i vissa fall även hur många renar hen innehar. Rennäringslagens regler om rösträtt innebär nämligen att en enskild medlems antal röster i vissa frågor baseras på hur många renar som medlemmen besitter. Vi anser att det är rimligt att den demokratiska principen om en röst per person även ska gälla i samebyn.

Samebyns kostnader fördelas mellan de renskötande medlemmarna som också har ett solidariskt betalningsansvar. Denna konstruktion medför att de ekonomiska besluten som fattas av de renskötande medlemmarna också påverkar hela familjer inom en sameby. Lagens konstruktion och reglerna om medlemskap får också konsekvenser vid exempelvis bodelning vid dödsfall, skilsmässa eller separation.

I arbetet med en framtida samlad samepolitik behöver rennäringslagen ses över och i samband med det är det även viktigt att beakta vilka direkta och indirekta konsekvenser lagstiftningen har ur ett jämställdhetsperspektiv. Det är inte eftersträvansvärt att reglera alla förhållanden genom lag, men det bör finnas en koppling mellan det faktum att tidigare och i viss mån nuvarande lagstiftning har marginaliserat kvinnor och cementerat vissa maktstrukturer i samebyn.

Under de senaste mandatperioderna har regeringen vid flera tillfällen hänvisat till att förslag i tidigare betänkanden, liksom förslag inom rennäringsområdet, bereds inom Regeringskansliet med syfte att lägga fram en samlad samepolitisk proposition. Någon sådan proposition har dock inte lagts fram. Vänsterpartiet anser att det är hög tid att så sker. Inte minst med tanke på den alarmerande situation som många av dagens unga samer befinner sig i och som leder till att fler begår självmord. Många unga samer lider av psykisk ohälsa och upplever stora utmaningar och svårigheter som skiljer sig från majoritetsbefolkningen. Det gäller särskilt renskötarna, där många saknar en framtidstro och där dagens verklighet innebär att det är väldigt svårt att överleva på renskötseln. Förutom den rent ekonomiska aspekten finns det även sociala aspekter och förväntningar på de unga att bära den samiska kulturen och ansvara för dess fortlevnad.

Ökad risk för psykisk ohälsa och självmord bland ursprungsbefolkningen är dock inte ett nytt fenomen. Under mitten av 80-talet svepte en våg av självmord in över det lilla samhället Karasjok i Nordnorge. Det är en samisk bygd och de som tog livet av sig

var nästan uteslutande unga samer. Samma sak har drabbat samhällen som Kulusuk på östra Grönland och Nunavut i norra Kanada.

Det är viktigt att kunskapen om den samiska kulturen och de problemställningar urfolk står inför förbättras både på det nationella planet och inte minst inom hälso- och sjukvården. Så som det anförts i denna motion behöver en rad åtgärder vidtas för att förbättra samernas situation och skapa förutsättningar för samernas fortlevnad. Det handlar inte bara om att se till att människor överlever utan även att urfolksrättigheterna beaktas och att det finns reella förutsättningar för den samiska kulturen att fortsätta att existera och utvecklas på sina egna villkor.

En utredning bör tillsättas omgående som har till uppdrag att presentera förslag på en genomgripande och samlad samepolitik. I denna process är det särskilt viktigt att det samiska folket både representeras och på andra sätt involveras och är delaktiga i utredningen. Något annat vore otänkbart och skulle bara innebära ett upprepande av majoritetssamhällets historia av att exkludera samer i avgörande frågor som handlar om samers liv, hälsa, kultur och framtid.

Regeringen bör därför tillsätta en utredning som skyndsamt ska återkomma med ett förslag om en samlad samepolitik. Detta bör riksdagen ställa sig bakom och ge regeringen till känna.

Jonas Sjöstedt (V)

Jens Holm (V)

Maj Karlsson (V)

Hans Linde (V)

Karin Rågsjö (V)

Mia Sydow Mölleby (V)